

Mahesti Menije

Category: Kitapcy, Sözler, Zenan şahsyýetler

написано kitapcy | 22 января, 2025

Mahesti Menije MAHESTI MENIJE

Gadymy hem dana türkmen halky dünýä medeniýetine, şol sanda edebiýatyna hem bimöçber goşant goşan halkdyr. Onuň dünýä edebiýatynda meşhurlyga eýe bolan söz ussatlarynyň ençemesi-de öz Alla beren zehinleri, egsilmez ýürek joşgunlary bilen belent mertebelere eýe bolan gyz-gelinlerdir. Biz özümiziň şu gysgajyk ýazgymyzda şolaryň ilkinjilerinden hem görnükliplerinden biri Mahesti, Çeňi lakamlary bilen tanalan oguz-türkmen gözeli Menijäniň durmuşy hem döredijiligi barada söhbet açmakçy.

Bu görnükli şahyr zenanyň şahsyýeti, durmuşy hem döredijiligi onuň öz ýaşan döwründen tä şu günlere çenli özüne çekip geldi. Ol hakda ýüzugra agzap geçenler-de az-u-köp maglumatlary özünde jemläň dürli ýazgylary galdyranlar-da, ýörite makala ýazanlar-da, göwrümlü dessanlary-da, hatda möçber taýdan 400 sahypa ýetýän uly iş ýazanlar-da bar. Ýöne onuň anyk nireden, kimlerden bolandygy, dünýä inen, işläň, ýaşan ýurtlary, şäherleri barada berilýän maglumatlar welin, örän dürli-dürli hem çapraz gelyň pikirlerden doly. Ýöne biziň pikirimizçe, iň esasy hem ygtybarly maglumat onuň özüniň özüni nireden hasap edýänligidir. Mysal üçin, meşhur gündogarşynas alym, professor Ý.E.Bertels öz saýlanan ylmy işleriniň «Nyzamy hem Fuzuly» atly kitabynda ýerleşdirilen «Şahyra Mihsiti hakdaky mesele dogruda» diýen çaklaňja makalasynda şeýle ýazypdyr: «Mihsiti (ol şahyrany şeýle atlandyrýar -N.G.) Genje şasynyň yzarlamasyndan gutulmak üçin, özi hakdaky (horezminli türkmen şahyry Jöwheri Zergär tarapyndan ýazylyan «Mahesti hem Emir Ahmet» -N.G.) dessanynda şeýle diýýär:

«Be memleketi Horasan be şähri Balh mirewem ki ez an ja inja amedeýem»

(Ý.E.Bertels, «Избранные труды. Низами и Фузуди», Москва-1962,

79-sah.).

Mahestiniň bu sözlerini şygry bilen türkmençä geçireniňde, ol şeýle bolýar:

– Gidýän Horasan ýurduna,
Balh diýilýän şähre.
Ozalam men şol ýerdendim,
Şonsan geldim bu ýere.

Görşümüz ýaly, onuň niredendigi barada berilýän köp dürli maglumatlaryň arasynda şundan ygtybarlysy ýok. Diýmek, Mahestiniň asly oguz türkmenleriniň ir zamanlardan bäri, köpçülikleýin ýaşaýan ýeri bolan Owganystanyň Balh welaýatynyň Beýik seljuk-türkmen imperiýasy gurlanda Çagry begdir Togrul begiň agasy (kakasy Mikaýylyň dogany Musa Ýabguwa berlen) merkezi Balh şäherinden bolmaly. Gyz ady Menije bolan Mahesti şol ýerde 1121-nji ýylda dünýä inipdir. Ol ylym-bilim, tälim-terbiýäni öz dogduk diýarynda alyp, kemala gelenden soň, hossarlarynyň biri bilenmi ýa-da ýeke özümi, belli däl, garaz, Balhdan Merwe gelip, Soltan Sanjaryň (1128-1157 ý.ý.) köşgündäki kätipler diwanyna işe ýerleşipdir. Ol bu ýerde ilki ep-esli wagtlap, nedim (sekretar), kätip bolup işläpdir.

Menije, aýdylyşyna görä, örän görmegeý hem şahandaz gyz bolan bolara çemeli. Ol çeň (arfa) saz guralyny çalmaga, mylaýym ses bilen ýakymly aýdym aýtmaga, şygry ylaýta-da rubagy ýazmaga hem küşt oýnamaga-da biçak ezber bolupdyr. Şeýle bolansoň, ony Soltan Sanjaryň ähli zyýapatlaryna (banket), mejlisleridir meýlislerine yzygiderli gatnaşdyrypdyrlar. Soltan ony öz mejlisinde ilkinji gezek görende, üýtgeşik zenanlyk gözelligine syny oturyp: «Ma hest!» («Aý ýaly!») diýipdir. Aýdylyşyna görä, şondanam oňa «Mahesti» lakamy galypdyr. Onuň bu lakamyny-da dürli çeşmeler dürlüçe düşündirýärler. Biz şolardan ýaňky aýdylany dogry hasaplaýarys.

Köşk emeldarlary ilki-ilkiler Menija mejlisdir meýlisleriň, zyýapatlardyr dürli oturylyşyklaryň bezegi hökmünde garan bolsalar, soňabaka olar bu gyzyň çeň saz guralyny (arfa) çalmaga ökdeligine, mylaýym ses bilen ýakymly aýdym aýtmaga-da

ezberligine göz ýetirip ugrapdyrlar. Şeýlelikde, ol çeňiň ýakymly owazyna goşup, käte özüniň, köplenç bolsa, köşkde bile işleşip ýören (emir Muizzi, Enweri...) ýa-da özünden az-kem öňräk dünýäden öten (Abdylmälík Burhany, Omar Haýýam...) görnükli şahyrlaryň şygrylaryny pessaýdan mylaýym ses bilen aýdym edip aýdar ekeni. Çeň saz guralyny çalmaga şeýle ökdeligini üçin oňa soňabaka Mahesti Çeňi hem diýip başlapdyrlar.

Günleriň bir günü köşkde häli-şindi geçirilip durulýan şol mejlislerdir zyýapatlaryň biriniň ahyrlarynda, Soltan Sanjar ýöne gezelenç etmek üçinmi ýa atyna atlanyp gitmek üçinmi, garaz, bir wesile bilen daşaryk çykypdyr. Görse, gar ýagyp, bar ýerler duw-ak bolup ýatyrmyş. Soltan muňa haýran galyp: «Bäh, ýaňy gelemizde-de beýle däldi-le!» diýipdir. Soltan sözünü tamamlan bada, onuň ýany bilen daş çykanlaryň arasynda duran Mahesti ýüzüniň ugruna bir rubagy aýdypdyr. Ol, ine şeýle:

– Bar soltandan eziz görüp Hak seni,
Asmandan bagt atyn gönderdi göni!
Hapa basmaz ýaly altyn nally at,
Kümüş bilen örtdi ähli meýdany.

Şahyr zenanyň bu täsin rubagysy, özünem desbi-dähellik bilen aýdylmagy käteler şygyr ýazýan Soltan Sanjara biçak güýçli täsir eden bolarly. Ol bu şygry eşiden bada: «Bä-ä, bu gözeli gyz şahyram ogşuýa! Näme maňa aýtmansyňyz? Muňa indiden beýläk şahyr hökmünde-de belent sarpa goýulmalydyr!» diýipdir. Soltan şondan soň ony öz howandarlygyna alypdyr. Ol beýik soltanyň özüne bildiren bu mähir-muhabbetine jogap edip, birnäçe rubagylary-da döredipdir. Şolardan biri, ine, şeýle:

– Şa, Hakdan dileýän, ýaşa mün ýyllar,
Saýaňda bagtyýar örneşin iller!
Her ýyl mün aý bolsun, her aýda mün gün,
Her sagat mün güne bolsun barabar!

Soltan-da onuň ezberlok bilen çalýan şirin owazly sazalaryny,

mylaýymdan mähirli ses bilen aýdýan ýakymly aýdymalaryny, zenan kalbyndan syzylyp çykýan nepis rubagylaryny ýygy-ýygydan diňläp durupdyr. Mahestiniň bu zatlaryň daşyndan küşt oýnamaga-da diýseň ökdeligini bilen Soltan Sanjar döwlet işlerinden sypynýan wagtlary onuň bilen küşdem oýnandygyna bolsa, onuň şeýle rubagysy hem şaýatlyk edýär:

– Şanyň goşunyny piliň dagydar,
Weziri-de ýykar müň hakan, kaýsar.
Men seniň ruhuňa bolaýyn gurban,
Ol ençe şalary atdan agdarar.

Soltan Sanjaryň 1153-54-nji ýyllaryň oguz gozgalaňynda zyndana salynmagy, eýesiz galan ýurtda baş-başdaklygyň, eden-etdiligiň höküm sürmegi ýa-da 1156-njy ýylda ýene öz tagtyna geçen soltanyň bir ýyldan soň, içagyry keseline sezewar bolup, 1157-nji ýylda aradan çykmagy bilen, Beýik seljuk-türkmen imperiýasynyň ymykly synmagy netijesinde Mahesti ýa 1153-54-nji ýyllarda (32-33 ýaşlaryndaka), ýa-da 1157-nji ýylda (36 ýaşyndaka) Merwden Genjä – söýgülisi, şahyr ýigit Emir Ahmediň mekanyna gidipdir. Onuň Merwden ilki Balha baryp, soň Genjä giden bolmagy-da mümkin. Bu hakda Mahestiniň şeýle bir rubagysy-da bar:

– Ýokdur yşk derdine döz gelen mençe,
Jepanyň serhedi ýokmy seniňçe?!
Diýipdiň: «Genjede ýeters myrada»,
Ynha, men, ine, sen, ine-de Genje!»

Şundan görnüşi ýaly, Emir Ahmet Merwden gitmeli bolanda, Mahesti ikisi özara dilleşen bolarly. Garaz, şeýlelikde, Mahesti bilen Emir Ahmet ikisi maşgala durmuşyny gurup, birnäçe wagtlap Genjede ýaşapdyrlar. Ýöne erkanalyk, dogumlylyk etinde, ganynda bolan, Merwde-de şol hüý-häsiýetini dowam etdiren oguz gyzynyň käbir hereketleri, ýazýan sygyrlary, çeň saz guralyny çalmagy Emir Ahmediň ruhany kakasy Hatyba-da, Genjäniň häkimine-de ýaramadyk bolarly. Şol zerarly, olar Mahesti Menijäniň dogduk diýary – oguzlaryň bir

mekany Balha gitmeli bolupdyrlar. Olaryň Balha gelenini eşiden ýerli şahyrlar bir gün olaryňka görme-görşe barypdyrlar. Mahesti hem hossarlary olara hezzet, hormat edip, üsti naz-nygmatly bol saçak ýazypdyrlar. Ýöne şonda Mahesti entek saçaga el uzadylmanka, bir tapmaça rubagy aýdyp, şoňa jogap bermeklerini sorapdyr. Şol tapmaça rubagy şeýle:

– Ol niçik ogrudyr, öýe girse, tiz
Öý deşikden gaçar, dolanmaz hergiz?!
Ogra-da öý däl-de, gerek eýesi,
Öý gitdi, eýesi çyrpynýar ejiz.

Balhly şahyrlar muňa jogap tapman oturýarlar. Şol wagt öýe giren Mahestiniň ýanyoldaşy, şahyr Täjeddin Emir Ahmet öz myhmanlaryndan näme üçin saçaga el uzatman oturandyklarynyň sebäbini soraýar. Ahwalaty bilenden soň, ol myhmanlara derek bir rubagy bilen şol tapmaçanyň jogabyny beripdir. Emma Emir Ahmediniň şol jogap rubagysy bize belli çeşmeleriň hiç birinde ýok. Ýöne şol jogap rubagysy şeýleräk bolandyr öýdüp çen edýäris:

– Ogry – balyjçy hem onuň torudyr,
Öý – deňizdir – suwdur, suwlaň şorudyr.
Suw tordan süzülip, çykdy daşyna,
Torda balyk galdy, ol şoň barydyr.

Şondan soň, balhly şahyrlar Emir Ahmede minnetdarlyk bildirip, degşip-gülşüp, saçaga el uzadypdyrlar. Özboluşly zehine, ukyba, täsin ykbala eýe bolan görnükli şahyr Mahestiniň beýik Seljuklaryň iň soňkusy Soltan Sanjaryň köşgündäki, Genje hem Balh türkmen begliklerindäki başdan geçiren durmuş ahwalaty, onuň döreden nepis rubagylary bilen baglylykda dörän gürrüňlerdir hekaýatlar entek onuň özi dirikä dilden-dile, ilden-ile, ýurtdan-ýurda geçip, uly şan-şöhrata eýe bolan bolmaga çemeli. Mysal üçin, türkmenleriň Yrakdaky seljuk döwletiniň sekizinji soltany Muizeddin Arslan ibn Togrul patyşalyk edýän döwründe (1161-76 ý.ý.) köşgünde ençe ýyllap işlän, şahyrçylyk edýän, soňra söýşüp, genjeli türkmen

şahyry Täjeddin Emir Ahmede durmuşa çykan täsin ykbally şahyr zenan Mahesti hakdaky gürrüňleriň, hekaýatlaryň esasynda dessan ýazmagy tabşyrypdyr. Jöwheri Zergär bolsa, soltanyň tabşyrygyny berjaý edip, özüniň «Mahesti hem Emir Ahmet» dessanyny döredipdir. Bu dessan XII asyryň 60-70-nji ýyllarynda ýazylypdyr. Onuň baş gahrymany Mahesti bolsa, şol asyryň 80-nji ýyllarynda bar ekeni. Jöwheri Zergär özüniň bu dessanyny, esasan, Mahestiniň hem onuň söýgülisi, soňra ýanyoldaşy bolan Emir Ahmediň öz şygrylarynyň esasynda ýazan bolmaga çemeli.

Bu özboluşly zenan şahyryň täsinliklerden doly durmuşy-da, çeper döredijiligi-de, ol hakdaky dessan-da geljekde türkmen alymlary tarapyndan düýpli öwrenilmegine garaşýar.

Nazar GULLAÝEW,
professor.

edebiyatwesungat_2005 Zenan şahsyýetler